

УДК 821.111-3

ЧАСОПРОСТОРОВІ ВИМІРИ РОМАНУ “МОБІ ДІК” Г. МЕЛВІЛЛА І МАСОВОЇ СЕНСАЦІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ

Михайло Калініченко

*Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Остафова 31, Рівне, 33028, Україна;
e-mail: kalina.ua1980@gmail.com*

Уперше в українській літературознавчій американістиці актуалізовано проблему зв'язків роману “Мобі Дік” Г. Мелвілла з текстами масової сенсаційної літератури його доби. Зіставлення часопросторових вимірів роману і сенсаційних текстів надає можливість окреслити перспективу подальшого студіювання схожості та відмінності творчого помислу Мелвілла та дійових осіб північноамериканського ринку масової друкованої продукції.

Ключові слова: романтизм, Американський Ренесанс, висока література, масова сенсаційна література, час і простір.

Постановка наукової проблеми та її значення. У першій половині минулого століття північноамериканське літературознавство доклало значних зусиль, аби довести, що роман “Мобі Дік” цілком гідний перебувати серед найславніших шедеврів високої класики. Загалом, намагання обґрунтувати сумірність національного продукту із кращими зразками світової літератури десятиріччями визначали спрямованість не лише мелвіллознавчих студій. Дослідники нехтували засторогами, які висловив ще Алексіс де Токвіль у своєму аналізі (1835) новопосталої американської демократії. Він попереджав, що на заваді розвоєві високої американської літератури неодмінно стане ница масова культура, орієнтована на примітивні смаки та уподобання більшості населення, зосередженого на суто практичних, меркантильних турботах. Але наукова спільнота надто довго не наважувалася подивитися правді в очі. Замість звернення до проблеми унікальності американської літератури, яка, вочевидь, була змушена існувати поруч із масовою культурою (або просто в загінку від неї), здійснювалися численні спроби доводити її гетерогенну високу природу та спорідненість із європейськими взірцями. У річищі таких намагань виникла концепція “Американського Ренесансу”, яку Ф. О. Матіссен оприлюднив іще 1941 року. На його думку, в той відрізок часу (1850–1855), коли з'явилися найвідоміші твори Емерсона, По, Готорна, Мелвілла, Торо, Вітмена, Дікінсона, художні досягнення американського романтизму, із яких, власне, й почалося становлення національної літератури, сягнули рівня високих надбань європейської літератури. Вирішальним фактором цього піднесення Матіссен визнав трансформацію пуританського духовного спадку, яка відбулася під впливом насамперед Шекспіра і класичних творів доби Єлизавети I.

Така інтерпретація генезису американського романтизму залишила абсолютно непоясненою проблему його зв'язків із масовою літературою, (у повній відповідності до прогнозу А. де Токвіля) за читацькими уподобаннями вже тоді домінувала на ринку друкованої продукції. На зібранні Нью-Йоркської асоціації видавців 1855 року було урочисто проголошено, що за період із 1842 по 1855 рік, коли кількість громадян Америки зросла майже на 80 відсотків, кількість творів, написаних американськими авторами, збільшилась на 800 відсотків – у десять разів більше за приріст населення. Левова частка припадала на дешеву пригодницьку літературу. Та й митці, яких за традицією, яку започаткував Матіссен, досі визнають творцями високого Американського Ренесансу, не опиралися всеосяжному пануванню масової літератури. Навпаки: просто надихалися нею. Волт Вітмен у відповідь на питання Ралфа Емерсона про літературні витоки поетичної збірки “Листя трави” передусім назвав “дешеві сенсаційні оповідання, пригодницькі історії й біографії відомих злочинців” [10, с. 733]. Відповідь не здивувала співрозмовника, оскільки в одному з листів він сам написав у захваті: “Якби ж я вмів писати такі романи для народу!” [5, с. 387]. Особисту прихильність до масової сенсаційної літератури демонстрував Едгар По. Сюжети, мотиви немалої частки його творів виникли внаслідок уважного читання заснованого у 1809 році Дональдом Фрейзером часопису “The American Magazine of Wonders”, який спеціалізувався виключно на розповідях і повідомленнях про “чудернацьке, дивне, абсурдне, неймовірне й виняткове”. Герман Мелвілл також не цурався масової літератури. Духовне становлення головного героя роману “Pierre, or, The Ambiguities”, який творчою долею нагадає його самого, митець пояснював впливом найтривіальніших, аж ніяк не “високих”, літературних джерел: “то був великий перелік прочитаних книг, про котрі навіть не здогадувалися його друзі – книг, які його гострий розум знаходив, здається, випадково <...> зрештою, вони влилися у потужний потік, що линув із бездонних глибин його самотньої творчої думки” [7, с. 34].

Отже, фундатори національного романтизму всупереч сучасним уявленням про високу сутність Американського Ренесансу насправді аж ніяк не цуралися масової літератури. Така їхня позиція спонукала частину сучасних науковців (Девід Рейнольдс, Рассел Рейзінг, Майкл Гілмор, Ірвінг Хов, Доналд Піз, Філіп Фішер) вийти за межі звичної неуваги до значення масової літератури у становленні красеного письменства країни. Результати їхніх досліджень підривають засади традиційно інтерпретованої літературної історії, уявляють новий її ландшафт, непомічений цілими поколіннями критиків і дослідників. Виникає можливість переконатися, що визнані високою класикою твори Р. Емерсона, Г. Торо, Н. Готорна, Е. По, Г. Мелвілла та Е. Дікінсона з'явилися не всупереч існуванню масової літератури, навіть не у свідомому відстороненні від неї, а немалою мірою саме завдяки її присутності в культурному просторі.

Завдання нашої розвідки передбачає необхідність окреслити зв'язки роману “Мобі Дік” із текстами масової сенсаційної літератури його доби. Спрямованість аналізу зумовлена головним, мабуть, запитуванням: чи долав Мелвілл тяжіння силового поля сенсаційної літератури, чи залишався бранцем її формул і кліше? Особливу увагу звернемо на часопросторові виміри роману та сенсаційних текстів. Добре ж відомо: форми художнього втілення часу і простору є брамою до царини змісту [1, с. 406].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування наукових результатів дослідження. Ще 1957 року гарвардський професор Перрі Міллер у книзі “The Raven and the Whale; the war of words and wits in the era of Poe and Melville” довів, що одним із джерел роману “Мобі Дік” був популярний роман Корнеліуса Метьюса “Behemoth” (1839) [8 с. 124]. Загалом сенсаційних розповідей про китів-вбивць та інших морських чудовиськ у тодішній масовій літературі не бракувало. Читацький попит на них особливо активізувався в період із 1817 по 1822 рік під впливом численних газетних повідомлень про небезпечні зустрічі жителів міста Глочестер (Массачусетс) із гігантськими морськими кракенами та велетенськими зміями. Бостонський популярний щотижневик “Uncle Sam” 1842 року почав друкувати пригодницьку історію “Whaling in the Pacific. Encounter with a White Whale”. Йшлося про левіафана-альбіноса, що потопив кілька човнів, спущених на воду із промислового судна, котрим керували капітан Коффін і його старший помічник Старбак. Мелвілл запам’ятав обох: у його романі власником заїзду “Кит”, у якому зупинився Ізмаїл, прибувши до Нью-Бедфорда, є Пітер Коффін (в українському перекладі – Пітер Гроб). А прізвище Старбак у Мелвілла належить тверезомислячому помічникові капітана Ахаба. Створюючи власного “Білого Кита”, він не забув і низку інших сенсаційних текстів про китів-альбіносів. Зокрема, 1848 року видруковано два романи Гаррі Гільярда: “The Doom of the Dolphin” та “Wharton the Whale-Killer!” В одному з них три вельботи переслідують величезного білого кита, який знищує їх. У другому – капітан китолова прицвяховує до корабельної щогли золоту монету — нагороду тому матросу, хто перший побачить у морі білого кита. Обидва сюжетні епізоди Мелвілл використав у своєму романі.

Напевно, найвідомішим твором тодішньої сенсаційної літератури, в якому фігурували морські чудовиська, був “Romance of the Deep!” (1846). Читаємо уривок із нього: “Моряки відчули, що їхня невідворотна загибель і всі трагічні події, що їй передували у той довгий доленосний день, відкрилися їм у ту саму мить, коли кит протаранив їхній корабель: їм здавалося, що якийсь примарний голос ніби закликав їх попри усе не зупинитися й продовжувати гонитву, й чинити спротив цьому голосові вони були безсилі <...> Коли людина провела у відкритому морі майже півстоліття, вона починає вірити, що у кожного з нас є своя дороговказна зірка й рано чи пізно вона відкриє призначену нам долю...” [9, с. 25]. Про те, що кит завдав нищівного удару кораблю, Мелвілл міг довідатися у багатьох інших авторів. Зокрема, він добре знав спогади Оуена Чейза, старшого помічника на китолові “Есекс”, який 12 серпня 1819 року потопив велетенський кашалот. Отже, ця сюжетна подібність не надає підстав вести мову про те, що саме “Romance of the Deep!” стимулював творчу уяву Мелвілла. Але його вплив – і значний – усе ж наявний. Він відчувається на рівні набагато глибшому, ніж поверхово-сюжетний, на рівні принципової подібності найголовніших змістових концептів. У тексті “Romance of the Deep!” йдеться про “якийсь примарний голос”, що закликав моряків “попри усе не зупинитися й продовжувати гонитву” за китом, яка завершується їх загибеллю. У романі “Мобі Дік” у таку ж фатальну за її результатом погоню китоловів закликає примарний китовий “фонтан-привид”, який з’являється та зникає на горизонті: “нас навіть опанувало дивне почуття остраху перед цією невловною появою, немовби вона підступно заманивала нас у якісь найвіддаленіші, найдикіші моря, щоб там, у тих

морях, напасти на нас і знищити всіх” [3, с. 257]. Друга подібність концептів: моряки в романі “Romance of the Deep!” вірять, що в кожного є “своя дороговказна зірка й рано чи пізно вона відкриє призначену нам долю...” У Мелвілла його герой-оповідач Ізмаїл на самому початку роману висловлює переконаність у існуванні задалегідь визначеної долі: “... нема сумніву: те, що я подався в море на китолові, було частиною великої театральної програми Провидіння, складеної дуже давно” [3, с. 42].

Не менший вплив на творчу уяву Мелвілла справила, вірогідно, опублікована за рік до початку його праці над “Мобі Діком” прозова поема Юджина Батчелдера “A Romance of the Sea-Serpent” (1849). У ній присутній окремих розділ про особливості поведінки та життя морських чудовиськ, про трагічні випадки зустрічей із ними, що траплялися за останні десятиріччя. Мелвілл також написав довжелезний розділ “Китознавство”, у якому подав “систематизований огляд китового плем’я в усіх його можливих відмінках” [3, с. 159]. Батчелдер у своїй поемі полюбляв звертатися до Святого письма, згадувати про біблійного Левіатана, акцентувати, що чудовисько жило на світі ще до потопу. У Мелвілла такі мотиви теж переповнюють текст роману. Нарешті, дуже подібними бачаться розв’язки обох творів. У Батчелдера після фатального зіткнення корабля з чудовиськом гине вся команда. Рятуються лише один моряк, який тримається за кіль судна. Мелвілл теж залишає в живих одного моряка – Ізмаїла. Змінено лише засіб порятунку: прислужився корабельний буй, у який перетворено труну. Всі ці подібності не випадкові. Мелвілл, вірогідно, добре знав прозову поему “A Romance of the Sea-Serpent” і скористався її концептуальними мотивами.

У 70–80 роки американські дослідники (Г. Тенсел, М. Беркау, Х. Паркер, Б. Хігінс) створили декілька праць, що підсумовували наслідки вивчення зв’язків роману Мелвілла із західною літературною класикою. Їхні автори доводили, що під час роботи над “Білим Китом” митець шукав і знаходив натхнення в більш ніж ста шістдесяті уславлених шедеврах світової класики. Серед них Святе Письмо, твори Гомера, Данте, Шекспіра, Рабле, Сервантеса, Камоенса, Монтеня, Бертоне, Мільтона, Томаса Брауна, Стерна, Дефо, Колріджа, Блейка, Байрона, Карлайла, Теккерея, Гете... Віддамо належне таким студіям, вони дієво сприяли входженню “Білого Кита” до канону американської та світової класики. Але не можна не бачити іншого: вони віддзеркалили загальну й надто тривалу не увагу академічного літературознавства Сполучених Штатів до масової складової частини в національному літературному контексті. Навіть побіжний огляд зв’язків роману “Мобі Дік” із творами американської сенсаційної літератури засвідчує їхню немалу конструктивну значущість для творчого мислення Германа Мелвілла. Митець постає не дуже схожим на свій респектабельний, канонічний образ, який десятиріччями створювала академічна наука, яка вперто не бажала зауважувати його прихильності до масової літератури. Йому, як видається, була властива надзвичайна відкритість до дискурсивних практик національного культурного середовища. Його “Білий Кит” народжений серед чудовиськ американської сенсаційної літератури першої половини ХІХ століття, вони йому близька рідня.

Вочевидь, необхідно з’ясувати: наскільки близька? Звернемося до часопросторових ознак.

Герман Мелвілл не був схильним до теоретичної рефлексії (есеї “Тоторн та його моховиння” – взірць скоріш емоційного, ніж аналітичного осягнення літературних

явищ). У нього не знайдемо спроб узагальнити часопросторові ознаки текстів сенсаційної літератури. Але таких спроб вдалося у іншого знавця цієї літератури – Едгара По. Його увагу привертала тексти, що з’являлися не лише в Америці. Твори англійця Бульвера-Літтона він поцінував як такі, що змушують читача почуватися “втомленим, розгубленим” через “постійні головоломні зміни місця дії” [4, с. 129]. На карб авторіві покладена, як бачимо, саме часопросторова недолугість тексту. Та не тільки йому. Іншому англійцю Гаррісону Ейнсворту він ставив у провину, що його роман “Guy Fawkes” нагадує “якийсь дивний сон <...> на межі кошмару і марення, викликаного задухом” [4, с. 211]. Джону Нілу, що належав до найпопулярніших американських майстрів сенсаційних текстів, По також закидав невміння (або небажання) вправлятися з обставинами часу й простору. У Ніла, зауважив По, вони утворюються “ніби унаслідок приступів божевілля й цілком випадково” [4, с. 153]. Джорджа Ліппарда, лідера комерційного успіху (сумарний тираж його роману “Місто квакерів” сягнув 400 тисяч примірників), він теж звинуватив у створенні художнього часопросторового хаосу.

Як бачимо, По увиразнив загальну, типологічну ознаку часопросторових вимірів сенсаційних текстів: вони подібні до “божевільного сновидіння – дивного, безглузлого” [4, с. 259]. Із його часів нічого не змінилося: в найсучасніших літературних, кінематографічних, телевізійних витворах масової індустрії також усталі дивних та безглузких змін і мутацій часу й простору.

Повертаючись до чудовиськ, із якими породичався “Мобі Дік”, легко зауважити аналогічні прояви часопросторового хаосу. Морський змій у вищезгаданій прозовій поемі Батчелдера “A Romance of the Sea-Serpent” не лише потопляє кораблі в морі та вилізає на суходіл, аби нищити людей. Він ще й прямує до Гарварду, де бере участь у посвяті до студентства і навіть у костюмованій вечірці у місті Ньюпорт...

У Мелвілла все інакше. Зреалізовано продуману митецьку стратегію, абсолютно неподібну до сповненого хаосу хронотопу масової сенсаційної літератури. Його “Мобі Дік” – твір, у якому домінує не хаос, а невіршувальні протиріччя, які набувають значущості всеосяжного міфу про нездоланну єдність та одвічне протистояння, незмісимость на нероздільність добра й зла у бутті людини і всесвіту. Тому час і простір у їх концептуальному втіленні тяжіють у романі до неосяжності та безмежності Вічності.

Коли в останньому розділі роману капітана Ахаба в мотузяному сідалі підіймають на вершину щогли, в його висловлюваннях виникає образ Вічності. На початку його монологу ще наявні конкретні часопросторові ознаки “...Лице в лице я зустрічаю тебе в цей третій день, Мобі Дік!.. я ще раз окину очима море; ще є час для цього...” Але далі у висловлюваннях капітана конкретність хронотопа розмивається, з’являється образ Вічності, незмінне існування якої не обмежене жодними рамками часу і простору: “... Давній, прадавній краєвид – і водночас який молодий! Так, так, нітрохи не змінився відтоді, як я вперше побачив його ще хлоп’ям із нентакетських пагорбів! Той самий! Той самий! Той самий для мене, що й для Ноя... [3, с. 567].

Полювання на кашалотів кваліфікується в наративі Ізмаїла як справа, що долучає китобойів до вічності. У 41-му розділі сказано, що багато моряків, вважаючи полювання на китів звичною і буденною справою, із забобонним жахом відмовлялися кидати гарпун у кашалота: “That to attempt it, would be inevitably to be torn into a quick eternity”

[6, с. 154]. Цитуємо цей уривок за оригіналом тому, що в перекладі Юрія Лісняка він, на жаль, переданий неточно: “...хто спробує це зробити, той умиць попаде на той світ” [3, с. 206]. Потрапити на той світ – не те, що мав на увазі Мелвілл. У цьому перекладі зникає думка про вічність, про її плінну сутність. Тому краще було б написати, мабуть, так: “Зробити це – значить неминуче бути викинутим у плінну вічність”.

Загалом часопросторові ознаки роману забезпечують Мелвіллу можливість поєднувати в художньому світі реалії духовного життя своїх сучасників із незавершеністю вічного пошуку першооснов людського буття, досліджувати прадавні та незмінні протиріччя людського духу, вічне протистояння і співіснування добра і зла у свідомості людини та в духовному бутті її суспільного оточення.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, маємо підстави стверджувати, що роман “Мобі Дік” виник на унікальному в історії світової літератури – суто американському – перехресті високої класичної традиції та новопосталої масової сенсаційної літератури. Не зважати на це сьогодні — означає закривати можливість сучасного розуміння уславленого твору. Та, вірогідно, не його одного. Ю. Лотман 1991 року висловив думку, що масова література не лише паразитує на високій літературі. Вона спроможна ще й “втягуватися в її систему, брати участь у будівництві нових структурних форм” [2, с. 826]. Час результативного застосування цієї теоретичної тези, принаймні, у студіюванні північноамериканського романтизму, як видається, настав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – 504 с.
2. *Лотман Ю. М.* О русской литературе: статьи и исследования (1958–1993). История русской прозы. Теория литературы / Юрий Михайлович Лотман. – Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1997. – 845 с.
3. *Мелвілл Г.* Мобі Дік, або Білий Кит: [роман] / Герман Мелвілл; [з англ. пер. Ю. Лісняк; передм. Ю. Ковальова]. – К. : Дніпро, 1984. – 580 с. – (Вершини світового письменства ; кн. 48).
4. *Edgar Allan Poe: Correspondence, Essays and Reviews* / [ed. Gary Richard Thompson]. – New York : The Library of America, 1984. – 798 p.
5. *Emerson R. W.* The selected letters of Ralph Waldo Emerson / Ralph Waldo Emerson [ed. by Joel Myerson]. New York : Columbia University Press, 1997. – 469 p.
6. *Melville H.* Moby-Dick / Herman Melville; [edited by Hershel Parker and Harrison Hayford]. – NY : W. W. Norton & Company, Inc., 2002. – 726 p.
7. *Melville H.* Pierre, or, The Ambiguities / Herman Melville. – Evanston : Northwestern University Press, 1971. – 435 p.
8. *Miller P.* The Raven and the Whale; the war of words and wits in the era of Poe and Melville / Perry Miller. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1976. – 370 p.
9. *Romance of the Deep! Or The Cruise of the Aeronaut: being a faithful narrative of incidents of romance and wild adventure by sea and land during a three years' voyage in an American whale ship.* – Boston: Redding and Co., 1846. – 49 p.
10. *Whitman W.* Leaves of Grass, Comprehensive Reader's Edition / Walt Whitman [ed. Harold Blodgett and Sculley Bradley]. NY : New York University Press, 1975. – 768 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2013

Прийнята до друку 13.01.2014

**ВРЕМЯ И ПРОСТРАНСТВО В РОМАНЕ “МОБИ ДИК”
ГЕРМАНА МЕЛВИЛЛА И В МАССОВОЙ СЕНСАЦИОННОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ АМЕРИКАНСКОГО РЕНЕССАНСА****Михаил Калиниченко**

*Ровенский государственный гуманитарный университет,
ул. Остафова 31, Ровно, 33028, Украина;
e-mail: kalina.ua1980@gmail.com*

Актуализирована проблема связей романа “Моби Дик” с текстами массовой сенсационной литературы его времени. Сопоставление особенностей воплощения времени и пространства открывает перспективу изучения схожести и отличий творческого мышления Мелвилла и действующих лиц североамериканского рынка массовой печатной продукции.

Ключевые слова: романтизм, Американский Ренессанс, высокая литература, массовая сенсационная литература, время и пространство.

**TIME AND SPACE IN HERMAN MELVILLE’S NOVEL
“MOBY DICK” AND IN MASS SENSATIONAL LITERATURE
OF AMERICAN RENAISSANCE****Michael Kalinichenko**

*Rivne State University of Humanities,
31 Ostafova St, Rivne, 33028, Ukraine;
e-mail: kalina.ua1980@gmail.com*

The article brings attention to the connections of “Moby Dick” with the texts of mass sensational literature of the time of its publication. Such comparison of the time-and-space representations brings new perspectives to the study of differences and similarities of Melville’s creativity and the popular discourse of the main representatives of North-American market of mass literature.

Keywords: Romanticism, American Renaissance, high literature, mass sensational literature, time and space.